

محیط‌زیست در اسلام و حقوق بین‌الملل

نویسندگان

دکتر حسین احمد رضا دستغیب

پسندیده محمد حسن دستغیب

جامعه‌شناسان

سرشناسه: دستغیب، سیداحمدرضا، ۱۳۵۵-
عنوان و نام‌پدیدآور: محیط‌زیست در اسلام و حقوق بین‌الملل
تالیف: دکتر سیداحمدرضا دستغیب، سیدمحمدحسن دستغیب

مشخصات نشر: جامعه‌شناسان
مشخصات ظاهری: ۲۷۲ ص
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۳-۳۲۰-۲

وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: حقوق محیط‌زیست
موضوع: حقوق بین‌الملل محیط‌زیست
موضوع: سلامت محیط‌زیست -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

شناسه افزوده: دستغیب، محمدحسن
رده‌بندی گره: ۳۴۴/۰۴
رده‌بندی دیویی: ۳۴۴/۰۴
شماره کتابشناسی ملی: ۱۴۵۲

جامعه‌شناسان

محیط‌زیست در اسلام و حقوق بین‌الملل
دکتر سیداحمدرضا دستغیب، سیدمحمدحسن دستغیب

چاپ اول: ۱۳۹۵ تهران/ تعداد ۳۰۰ نسخه
قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان/ چاپ و صحافی دیجیتال: نوین
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۳-۳۲۰-۲
همه حقوق چاپ نشر برای ناشر محفوظ است.

حروفچینی، نمونه‌خوانی و صفحه‌آرایی: جامعه‌شناسان
ویراستاری: گروه ویراستاری انتشارات جامعه‌شناسان

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی:
تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب اصلی
دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، پلاک ۲۱۷
فروشگاه جامعه‌شناسان
تلفن ۶۶۹۰۹۶۸۰، ۶۶۰۰۰۰۵۱، ۸۱
تلفن دفتر نشر: ۶۶۹۶۹۶۲۰

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب
۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف
(ناشر) نشر یا پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

WWW.JAMEESHENASAN.COM
Email: Sociologists15@gmail.com

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه.....
۱۷	فصل اول؛ کلیات.....
۱۷	بخش اول: محیط‌زیست.....
۱۷	الف: تعریف لغوی محیط‌زیست.....
۱۹	ب: تعاریف اصطلاحی محیط‌زیست.....
۲۱	ج: تعاریف عملیاتی محیط‌زیست.....
۲۴	بخش دوم: انواع محیط‌زیست.....
۲۴	الف: محیط‌زیست طبیعی.....
۲۵	ب: محیط‌زیست مصنوعی.....
۲۶	ج: محیط‌زیست اجتماعی.....
۲۷	بخش سوم: اجزای محیط‌زیست.....
۲۷	الف: آب.....
۲۸	ب: هوا.....
۲۹	ج: خاک.....
۳۰	بخش چهارم: حقوق بین‌الملل.....
۳۰	الف: تعریف حقوق.....
۳۲	ب: تعریف حقوق بین‌الملل.....
۳۵	۱- تقسیم‌بندی حقوق بین‌الملل.....
۳۵	۱-۱- حقوق بین‌الملل جهانی.....
۳۶	۱-۲- حقوق بین‌الملل عام.....
۳۶	۱-۳- حقوق بین‌الملل خاص.....

- ۳۷ بخش پنجم: حقوق محیط‌زیست
- ۳۹ الف: شکل‌گیری حقوق محیط‌زیست
- ۴۱ ب: مبانی حقوق محیط‌زیست
- ۴۱ ۱- مبانی بین‌المللی حقوق محیط‌زیست
- ۴۲ ۱-۲- قطعنامه‌های الزام‌آور؛
- ۴۲ ۱-۲- قطعنامه‌های غیر الزام‌آور؛
- ۴۳ ۲- مبانی ملی حقوق محیط‌زیست
- ۴۳ ۲-۱- قانون اساسی
- ۴۵ ۲-۲- قوانین محیط‌زیست
- ۴۶ ۲-۳- مقررات ملی
- ۴۹ فصل دوم؛ محیط‌زیست در اسلام
- ۴۹ بخش اول: منابع احکام اسلام در زمینه محیط‌زیست
- ۵۰ الف: محیط‌زیست در قرآن کریم
- ۵۰ ۱- بُعد نظری
- ۵۰ ۱-۱- خلقت
- ۵۱ ۱-۲- رحمت
- ۵۲ ۱-۳- آیه
- ۵۴ ۱-۴- خلافت
- ۵۶ ۱-۵- تسخیر
- ۶۰ ۱-۶- مالکیت
- ۶۱ ۱-۷- نِعْمَت
- ۶۳ ۱-۸- قَدَر
- ۶۴ ۱-۹- تَسْوِیَه
- ۶۵ ۱-۱۰- موزون
- ۶۶ ۲- بُعد عملی

۶۶	۲-۱- بُعد فردی.....
۷۶	۲-۲- بُعد اجتماعی.....
۷۹	۲-۳- بُعد حکومتی.....
۸۳	ب: محیط‌زیست در دیدگاه پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع).....
۸۷	ج: دلایل عقلی در مورد حفظ محیط‌زیست.....
۸۹	د: قواعد فقهی اسلام در مورد محیط‌زیست.....
۹۰	۱- قاعده لاضرر.....
۹۲	۱ نظریه نهی از ایقاع ضرر.....
۹۲	۲- نفی مشروعیت حکم ضرری.....
۹۲	۳- نسی ضرر غیر متدارک.....
۹۴	۲- قاعده علامت.....
۹۵	۳- قاعده اتلاف.....
۹۷	۴- قاعده تسبیب.....
۹۹	۵- قاعده مصلحت عمومی.....
۱۰۰	بخش دوم: اجزای محیط‌زیست و اهمیت آن‌ها در اسلام.....
۱۰۰	الف- آب.....
۱۰۹	ب- هوا.....
۱۱۳	ج- خاک.....
۱۴۳	فصل سوم: محیط‌زیست در حقوق بین‌الملل.....
۱۴۳	بخش اول: محیط‌زیست در عصر حاضر.....
۱۵۰	بخش دوم: جهانی شدن و اصل «مسئولیت مشترک» در قبال محیط‌زیست.....
۱۵۴	بخش سوم: حقوق بین‌الملل محیط‌زیست.....
۱۵۷	بخش چهارم: روند تکامل حقوق بین‌الملل محیط‌زیست.....
۱۶۰	الف- مصوبات شورای اروپا و کنوانسیون آفریقای ۱۹۶۸ م.....
۱۶۰	ب- کنفرانس استکهلم ۱۹۷۲ م.....

- ج- منشور جهانی طبیعت ۱۹۸۲ م..... ۱۶۲
- د- کنفرانس سران زمین (ریودوژانیرو ۱۹۹۲ م)..... ۱۶۳
- ۱- اعلامیه ریو در مورد محیط‌زیست و توسعه..... ۱۶۴
- ۲- اعلامیه اصول جنگل‌ها..... ۱۶۶
- ۳- طرح اقدام برای قرن ۲۱..... ۱۶۷
- ۴- پروتکل کیوتو ۱۹۹۷ م..... ۱۶۷
- ه- کنفرانس جهانی محیط‌زیست در زمینه توسعه پایدار (ژوهانسبورگ ۲۰۰۱ م)..... ۱۶۸
- و- کنفرانس ریو ۲۰۰۱..... ۱۷۱
- بخش پنجم: برنامه محیط‌زیست ملل متحد (UNEP)..... ۱۷۴
- بخش ششم: رویه‌های قضایی..... ۱۷۸
- فصل چهارم: محیط‌زیست احکام اسلامی و حقوق بین‌الملل..... ۱۸۹
- بخش اول: ادیان و محیط‌زیست..... ۱۸۹
- بخش دوم: دین اسلام و محیط‌زیست..... ۱۹۲
- بخش سوم: اصول و قواعد اسلامی قابل استناد در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست..... ۲۰۰
- الف- اصل تمتع و انتفاع از مواهب الهی..... ۲۰۴
- ب- اصل زهد و قناعت..... ۲۰۵
- ج- اصل پرهیز از اسراف..... ۲۰۸
- د- اصل پرهیز از تبذیر..... ۲۰۹
- ه- قاعده لاضرر..... ۲۱۰
- و- قاعده عدالت..... ۲۱۱
- ز- قاعده اتلاف..... ۲۱۱
- ح- قاعده تسبیب..... ۲۱۱
- ط- قاعده مصلحت عمومی..... ۲۱۲

۲۱۲	ی- انفال.....
۲۱۳	ک- شکر.....
۲۱۳	ل- امانت.....
۲۱۴	م- نذر.....
۲۱۵	ن- مسئولیت.....
۲۱۶	بخش چهارم: دولت اسلامی و محیط‌زیست.....
۲۱۹	نتیجه‌گیری نهایی.....
۲۲۹	زبانه.....
۲۳۹	واژه‌نامه.....
۲۳۹	واژه‌نامه فارسی به انگلیسی.....
۲۴۲	واژه‌نامه انگلیسی به فارسی.....
۲۴۵	منابع.....
۲۴۵	کتاب.....
۲۴۹	پایان‌نامه.....
۲۵۴	سایت.....
۲۵۶	پیوست‌ها.....
۲۵۶	الف- پیشگفتار:.....
۲۵۸	ب- اصول بیانیه - تعهد مشترکی را بیان می‌کند، من برای این که:.....
۲۶۱	۲- «منشور جهانی طبیعت» (۱۹۸۲ م).....
۲۶۱	مجمع عمومی سازمان ملل متحد.....
۲۶۴	ج- اجرا.....

طبیعت بزرگ‌ترین دایره‌ی بسته زندگی است. همه‌ی اجزا طبیعت در قالب یک نظام هماهنگ با هم در تعامل هستند و انسان هم جزئی از این نظام است، اما تنها جزئی است که با دیگر اجزای طبیعت، اغلب تقابل دارد. بشر از ابتدای خلقت با تمام وجود مرعوب طبیعت بود. طبیعت، از یک‌طرف با آب و هوای نامساعد، محیط‌زیست وحشی، جانوران درنده، خطر گرسنگی و سگسنگ و غیره، انسان را به چالش می‌کشید و از طرف دیگر، همین طبیعت، ضروریات زندگی انسان مانند غذا، آب و حتی سرپناه را به وی ارزانی می‌داشت. ادامه‌ی حیات برای اشرف مخلوقات فراهم گردد. این روند ادامه داشت تا اینکه، انسان ماهر به کمک اندیشه و ابزار، خود را برای رویارویی با خطرناک‌ها آماده کرد و به مهار و تسخیر عوامل طبیعی و رام کردن آنها و بهره‌کشی از آنها در جهت منافع خود پرداخت. انسان‌ها با تلاش و اتحاد توانستند جنگل‌ها را به صورت زمین‌های آباد و قابل کشت و زرع درآورده، مسیر جریان رودخانه‌ها را تغییر داده، به ساختن بناها و آثار بزرگ اقدام کنند. با این حال، دامنه‌ی این افداه‌ها محدود بوده است.

اما انقلاب صنعتی همراه با پیشرفت‌های علمی، فنی و پزشکی، اوضاع را دگرگون ساخت. از سده‌ی هجدهم، عواملی چون گسترش کشاورزی و انفجار جمعیت، این تغییرات را سرعت بخشید. انسان، بیش از پیش به روش‌ها و ابزارهای پیشرفته‌تری مجهز شد که در حل طلبی‌ها و بلندپروازی‌هایش، برای چیرگی بر نیروهای طبیعت و تسلط بر آنها می‌گرفت. تخریب بی‌رویه جنگل‌ها و از بین رفتن شمار زیادی از گونه‌های گیاهی، شکار بی‌رویه حیوانات و کمیاب شدن بسیاری از گونه‌های جانوری، آلودگی محیط‌زیست از طریق زباله‌های خانگی و صنعتی، آلودگی هوا و به کارگیری مواد آلاینده‌ی محیط زیست، تولید گازهای گلخانه‌ای، تغییرات اقلیمی ناشی از گرمایش زمین، نابودی منابع

طبیعی و نظایر آن، همه و همه نتایج مجهز شدن انسان به سلاح فناوری‌هایی بود که محیط‌زیست را تهدید می‌کرد.

از این‌رو، سده‌های نوزدهم و بیستم، شاهد تغییرات عظیم و شگفت‌آوری بود. صنعتی شدن و گسترش شهرنشینی، سیمای آبادی‌هایی را که بر مبنای ضوابط مذهبی قرون وسطا ایجاد شده بودند را تغییر داد. در این دوره، انسان بر این باور بود که می‌تواند از ذخایر و منابعی که طبیعت به وی ارزانی داشته، «ودان» استفاده کند. آن روز تعداد کسانی که منابع طبیعی را پایان‌پذیر می‌دانستند، اندک بودند. در مقدمه‌ای که ژان رستان بر کتاب «انسان یا طبیعت» نوشت، متراش کرد که از این پس، انسان می‌فهمد برای حفظ مصالح و منافع خردیش، باید به نگهداری و پاسداری از طبیعت بپردازد و بر منش و رفتار خود را برابری طبیعت انجام زند (بونفو، ۱۳۷۵: ۲۶۵).

در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی، با افزایش خطر نابودی منابع طبیعی، جنبشی در زمان یافتن در غرب برای حفظ محیط‌زیست شکل گرفت. توسعه‌ی فن‌آوری و اختراعات در صد سال پیش، راه را برای پیشرفت بشر هموار ساخت و دانش و قدرت عظیمی برای وی به ارمغان آورد. اما تأثیرات اسف‌انگیزی نیز بر زمین و حیوانات وحش باقی گذاشت (لارکین و دیگران، ۱۳۸۴: ۴-۳).

با اوج‌گیری روند نابودی منابع طبیعی و تهدید محیط‌زیست در دنیای «پسامدرن» کنونی، دوستاناران طبیعت، دولتمردان و صاحبان انبوهی از ناکامی‌های دوران گذشته و متوقف کردن چرخه تهدیدات محیط‌زیست، رویکردهای مختلفی ارائه کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین رویکردهای جامعه بشری در این زمینه، توسل به کنفرانس‌ها و نشست‌های مختلف با حضور سران کشورهای جهان در جهت یافتن راه‌حل‌های همکاری‌جویانه‌ی حقوقی، جهت رفع مشکلات زیست محیطی بوده است.

این اقدامات اگرچه منجر به شکل‌گیری قواعد حقوقی شده و حتی از قِبَل آن «حقوق بین‌الملل محیط زیست» متولد گردیده است؛ اما به دلیل نداشتن ضمانت اجرایی و عدم حسن نیت بسیاری از دولت‌ها، رشد روزافزون تخریب محیط‌زیست و تهدید حیات بشری در دهه‌های گذشته، همچنان تداوم داشته است.

متأسفانه اقدامات حقوقی تاکنون نتیجه‌ای جز افزایش بی‌رویهی تخریب محیط‌زیست برای بشر به ارمغان نیاورده‌اند. از همین رو صاحب‌نظران زیادی به دنبال سوزها و مقولات جدیدی هستند تا بتوان با استعانت از آنها محیط‌زیست را تا حد ممکن نجات داد. در همین راستا توجه آنها به مقوله‌ی «دین» جلب شده است. این توجه به دلیل تأکید ویژه‌ی ادیان الهی به‌ویژه دین مبین اسلام، بر موضوع حفظ محیط‌زیست و ارائه اصول و برنامه‌های عملی در جهت حفاظت از نعمت بی‌الهی می‌باشد. بر اساس آموزه‌های اسلامی، نه تنها انسان‌ها بلکه تمام موجودات عالم نظیر حیوانات، گیاهان، کوه‌ها، دریاها و غیره، نیز دارای حقوقی هستند. این عالم همه در نزد ما امانت است و انسان‌ها باید این امانت را حفظ کنند. این تأکید و توجه به محیط‌زیست در اسلام باعث شده که کلاوس تاپفر (مدیر اجرایی پیشین برنامه محیط‌زیست سازمان ملل)، خواستار همکاری با جهان اسلام در زمینه‌ی مسائل زیست‌محیطی شود. به اعتقاد وی «ارزش‌های معنوی جهان اسلام، بستر مناسبی برای اجرای برنامه‌های مورد نیاز جهت حفظ آفرینش بی‌حد و غدار تنوع زیست‌محیطی است» (نقل از: شاه ولی و نوری‌پور، ۱۳۸۱: ۱۱۵).

بدون شک، این رویکرد متأثر از این حقیقت است که دین اسلام کامل‌ترین دین‌هاست و برای تمام جنبه‌ها و شئون زندگی بشر، برنامه‌های جامعی ارائه کرده است. جنبه‌های زندگی انسان، از دید اسلام پنهان نمانده و برای تمام جوانب آن، برنامه‌ی منظم، دقیق و پیشرفته دارد که موضوع

محیط‌زیست نیز از این قاعده مستثنا نیست و با رعایت این برنامه‌ها و اصول، می‌توان از نابودی محیط‌زیست جلوگیری کرد.

بنابراین، با توجه به اهمیت موضوع محیط‌زیست در اسلام، این پژوهش تلاش می‌کند تا با استفاده از آیات قرآن، سنت پیامبر (ص) و ائمه (ع) و دلایل عقلی و فقهی به استنباط، استخراج و معرفی اصول و احکام اسلامی در مقوله محیط‌زیست بپردازد که می‌توانند کاستی‌های حقوق بین‌الملل را برطرف کنند. بر این اساس، پژوهش حاضر در صدد پاسخ‌دهی به این سؤال اصلی است که: مقررات حاکم بر حقوق محیط‌زیست در دین اسلام و حقوق بین‌الملل کدامند؟

سؤال‌های فرعی که در این پژوهش مطرح‌اند، عبارت‌اند از:

۱- منظور از محیط‌زیست، حقوق بین‌الملل و حقوق بین‌الملل محیط‌زیست چیست؟

۲- محیط‌زیست در دین اسلام از چه جایگاهی برخوردار است؟

۳- محیط‌زیست در حقوق بین‌الملل از چه جایگاهی برخوردار است؟

۴- دین اسلام چگونه می‌تواند حقوق بین‌الملل را در راستای حفظ محیط‌زیست یاری دهد؟ به بیان دیگر، کدام احکام اسلامی می‌توانند حقوق بین‌الملل را در زمینه‌ی حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست، یاری رسانند؟ با توجه به سؤال اصلی، فرضیه اصلی پژوهش این است که دین اسلام به‌عنوان دینی جهانشمول برای کلیه شئون و روابط بشری دارای مشکلات جهان‌گستری نظیر محیط‌زیست برنامه دارد و مقرراتی وضع نموده است که توجه و عمل به آن‌ها از تخریب محیط‌زیست جلوگیری می‌کند.

پژوهش حاضر، با بکارگیری روش توصیفی - تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از کتاب گران‌قدر قرآن کریم (در تفسیر و ترجمه آیه‌های قرآنی، از دو تفسیر «نمونه» و «المیزان» استفاده شده است)، نهج‌البلاغه و دیگر کتب حدیث؛ سعی در اثبات فرضیه‌ی فوق دارد. این پژوهش در قالب فصول ذیل سازماندهی شده است:

فصل اول (کلیات)؛ به تعریف مفاهیم اصلی محیط‌زیست، حقوق بین‌الملل و حقوق بین‌الملل محیط‌زیست می‌پردازد.

فصل دوم (محیط‌زیست در اسلام)؛ احکام، اصول و قواعد اسلامی محیط‌زیست از منظر قرآن کریم، سنت (گفتار، رفتار و تقریر پیامبر اکرم (ص)) و گفتار، رفتار و تقریر امامان معصوم (ع)، عقل و قواعد فقهی را بررسی نموده و سپس اجزای محیط‌زیست و اهمیت هر کدام در اسلام را بیان می‌کند.

فصل سوم (محیط‌زیست در حقوق بین‌الملل)؛ ضمن بررسی وضعیت محیط‌زیست در عصر حاضر و عوامل تهدید کننده‌ی آن، حقوق بین‌الملل محیط‌زیست را تعریف و روند تکامل آن را دنبال می‌کند.

سرانجام در فصل چهارم (اسلام و حقوق بین‌الملل محیط‌زیست)؛ با توجه به نگاه اخیر به محیط‌زیست، به‌ویژه دین مبین اسلام، اصول، قواعد و احکام محیط‌زیست اسلامی که می‌توانند به حقوق بین‌الملل در زمینه‌ی محیط‌زیست یاری رسانند، بیان می‌شوند.